

Totalkonsumtionsteorins förfall och den genetiska motboken

Eudoxas Rapportserie nummer 7

Eudoxas Rapportserie nummer 7: Totalkonsumtionsteorins förfall och den genetiska motboken

Skreven av Waldemar Ingdahl

Eudoxas Rapportserie är en serie av rapporter utgivna av tankesmedjan Eudoxa. De behandlar frågor vi ser som aktuella i vår samtid eller i en nära framtid. I dessa rapporter vill vi utveckla många av våra tankar om hur naturvetenskapliga framsteg och tekniska innovationer påverkar samhället. Vi vill finna nya infallsvinklar och ta upp viktiga frågor vi inte finner får tillräckligt med utrymme i dagens debatt.

*Eudoxa AB
Sveavägen 133
113 46 Stockholm
Sweden
08 83 87 73
www.eudoxa.se*

Copyright © 2005 av Tankesmedjan Eudoxa AB

ISSN 1652-0777

Innehåll

<i>Innehåll</i>	1
<i>Om tankesmedjan Eudoxa</i>	2
<i>Förord</i>	2
<i>Totalkonsumtionsmodellen och prisnivån</i>	3
<i>Attitydförskjutningen</i>	6
<i>Alkoholreklamen</i>	8
<i>Alkoholkulturen idag och imorgon</i>	9
<i>Den genetiska motboken</i>	11
<i>Civilsamhället och alkoholen</i>	14
<i>Samhällsdebatten och slutsatserna</i>	15
<i>Källor</i>	18

Om tankesmedjan Eudoxa

Eudoxa är en partipolitiskt oberoende tankesmedja med säte i Stockholm. Dess huvudsakliga syfte är att förklara den hur nya teknologier påverkar samhället genom att integrera liberala idéer med de dynamistiska tankarna om experiment, innovation och decentralisering.

Vi arbetar för ett mångfaldigt samhälle grundat på en stark moralisk bas av individens rättigheter, där individen har rätt att använda modern teknik och medicin efter urval av sina egna värderingar. Vi anser att dessa grundvalar främjar tolerans och acceptans även vilket gagnar samhället som helhet. Inspirationen för vår vision är en övertygelse i individuell frihet, fri företagsamhet, en demokratisk begränsad statsmakt och att idéer har en djup påverkan på samhället.

Eudoxa har för närvarande personal som arbetar i Stockholm och i Kansas City, USA vilket ger tillfälle att följa både den europeiska och amerikanska debatten för att förena de bästa delarna av dem.

Förord

Alkoholen har alltid varit problematisk i Sverige, och något som staten har varit intresserad att fatta beslut över. Ända sedan folkomröstningen 1922 om totalförbud mot rusdrycker har staten varit för en restriktiv politik för att skydda medborgarna från avigsidorna av sin egen alkoholkonsumtion, och inte som tidigare haft som främsta intresse att maximera sina egna skatteintäkter.

Sverige är nu på väg in i ett skrämmande scenario- frihet utan ansvar. Att starkt begränsa tillgången tycks inte längre vara möjligt och åtminstone på kort sikt verkar det mycket svårt att avkräva ansvar av dem som dricker. Debatten om alkoholen handlar idag om hur man behåller Systembolaget, men mycket lite sägs om den svarta sektor av smuggling, hembränning och anarki som egentligen har börjat dominera alkoholpolitiken. Ej heller söks andra, alternativa lösningar, då man sällan diskuterar de teoretiska antaganden som ligger till grund för dagens förda politik.

I denna rapport försöker vi på tankesmedjan Eudoxa att bredda debatten utanför det vedertagna. Den enklaste metoden för att hantera problem är den redan befintliga, istället för att diskutera vad som utgör en uthållig alkoholpolitik. Där hoppas vi att "Totalkonsumtionsteorins förfall och den genetiska motboken" kan tjäna som inspirationskälla för nya frågeställningar som kan ge en alkoholpolitik maximera människors frihet och de goda sidor som alkoholen har, samtidigt som man behåller en modern och proaktiv socialpolitik för att minimera alkoholens dåliga sidor.

Waldemar Ingdahl

VD

Totalkonsumtionsmodellen och prisnivån

Grundproblemet i svensk alkoholpolitik är dess helhjärtade uppslutning kring den så kallade totalkonsumtionsmodellen. Modellen går i korthet ut på att den statistiska aggregationen folkhälsan förbättras om den sammantagna alkoholkonsumtionen sjunker (Ledermann 1956). Den tar inte hänsyn till vem som dricker och hur, däremot ologiskt nog vad som dricks. Som en följd blir det hårddraget, ur prespektivets synvinkel sett, bättre med en befolkning som består av 90% helnykterister och 10% av grava alkoholister, än 100% måttlighetsdrickare eftersom totalmängden blir mindre.

Detsamma gäller tillgång till alkohol, en variabel som har stark påverkan på konsumtionen. Tillgångsreglering kan lindas in med trygg och säker statistik över vidtagna åtgärder, medan alkoholskadorna härjar fritt i samhället. En reflektion är att Systembolaget faktiskt tvärtemot totalkonsumtionsmodellen drev fram en vin- och öllivsstil ovanpå den gamla starkspritskulturen, utan att den sistnämnda försvann. Dagens alkoholpolitik misslyckas med att hålla alkoholskadorna i schack. Den antar att alla människor egentligen kan bli alkoholister, om de inte hålls i schack av höga alkoholpriser. Den särskiljer inte heller mellan olika typer av alkoholmissbrukare. Vad som utmärker en missbrukare går inte att mäta i konsumtionskvantitet. Däremot synliggörs problemen med en växande illegal marknad som varken går att förebygga eller reparera med dagens alkoholpolitik.

Det beräknas att ungefär tre procent av svenskarna är alkoholister. Eckhart Köhlhorn, en av landets främsta kännare av alkoholvanor, har räknat ut att bara en femtedel av alkoholisternas sprit kommer från Systembolaget; ungefär hälften kommer från hembrännerier och resten är köpt av smugglare eller privatimporterad av utlandsresenärer (Zetterberg 1999). Det verkar som om de höga alkoholskatterna och Systembolagets monopol är dåligt på att begränsa tillgången till alkohol för dem som politiken borde vara riktad till.

Finansdepartementet och regeringar med olika partifärger har vant sig vid de stora inkomsterna från alkoholskatterna och Systembolagets monopolvinster. Statskassan kan inte avstå från sådana inkomster brukar det heta från finansministrarna. Omedgörligheten att ändra i ett system som har uppenbara brister börjar bli farlig för landet.

Handeln med skattefri sprit består inte längre av grannens mysiga och i många ögon rätt harmlösa hembränning, utan organiseras allt oftare av storskalig kriminalitet kring smuggling, fabrikstillverkning och distriktsindeldad försäljning. Som en konsekvens av alkoholpolitikens koppling till socialstatens skattemaximering har organiserad tung kriminalitet fått fäste i Sverige, med resurser till egen beväpning, livvakter, kassor för mutor till polisen, kurirer från mc-klubbar, revirkonflikter och penningtvätt. Strider i kriminella kretsar över illegala alkoholförtjänster har redan förekommit.

Om tull och polis ökar nuvarande tillslag och beslag och därmed ökade kostnaderna för den lukrativa svarthandeln kan den kanske slås ut vid en något högre nivå. Det är dock osäkert om prioriteringarna i polisens i övrigt ansträngda arbete kan bli sådana. Polis och åklagare har redan satts att prioritera alla typer av brott, vilket naturligtvis är omöjligt (Olsson 2003).

För att konkurrera ut svartspriten måste priserna i den reguljära alkoholhandeln närma sig nivån i andra länder. Regeringens utredare Kent Härstedt föreslog i alkoholförselutredningens slutrapport att öl- och vinskatten skall sänkas med 30 procent från den 1 januari 2006. Det låter mycket, men det rör sig för konsumenten om att en vinflaska blir 5 kronor billigare och en burk starköl får sitt pris sänkt med 1,50 kronor. Det viktigaste förslaget är dock det att sänka skatten på sprit med 40 procent. Dessa förslag har väckt ordentliga reaktioner och gjort regeringens alkoholproposition kontroversiell.

Fortfarande efter en sådan sänkning kommer den svenska beskattningen av alkohol att vara mycket hög. I många europeiska länder finns exempelvis ingen särskild ölskatt över huvud taget. Kommer verkligen detta att leda till förändringar och folk börja köpa sin alkohol på Systembolaget igen?

Utredningen föreslår att höja inköpsåldern på restauranger och butiksförsäljning av folköl från 18 till 20 år. Det inte är bra att splittra upp de tidpunkter i livet som medborgarna blir myndiga och kommer i full besittning av sina rättigheter. Man kan rösta vid 18 år men inte köpa folköl, alltså måste politiken vara mindre viktig och mognadskrävande än alkoholen, en fingervisning om hur man ser på demokratin i Sverige. Frågan är om man dock når de grupper man vill påverka, och inte snarare ytterligare pressar ut ungdomarna på svartspritsens farliga områden?

På ett plan så är dock Härstedts förslag mycket viktigt. Skatteintäkterna från starksprit har minskat med en miljard på två år: från 5,1 till 4,1 miljarder. I en öppen värld med rörlighet över gränserna blir höga skatter alltmer omöjliga, för nu överstiger den mängd alkohol som tas in över gränsen den mängd som säljs via Systembolaget.

Härstedts förslag bryter den svenska alkoholpolitiska grundsatsen att priset är avgörande för att begränsa konsumtionen. Enligt de tankar som dominerat den svenska debatten minskar i allmänhet förbrukningen av alkohol om priset på den höjs. I lågkonjunktur avtar drickandet då folks inkomster minskar och ger en lägre konsumtion. Högt pris genom alkoholskatter ger låg konsumtion. Att just se alkoholkonsumtionen tolkas som en vara bland andra var mycket lönsamt för staten i form av skatteintäkter, samtidigt som pristeorin gav ett gott samvete. Skatten var hög för då skulle människor dricka mindre.

Men kan alkoholen betraktas som en vara vilken som helst med hänsyn till åldersgränser och särskilda försäljningsställen? Prisstrategiskt är vissa varor mer priskänsliga än andra. Tobak och alkohol är minst priskänsliga. Uppfattningen att storkonsumenter och alkoholberoende skaffar alkohol oavsett pris har inte varit något som man har brytt sig så mycket om. Snarast verkar konsumtionen av alkohol öka när det är lågkonjunktur, för då känner många människor att de behöver en flykt från vardagen.

Kent Härstedts förslag bör underkännas. Det är en defensiv åtgärd som är till för att bevaka statens skatteintäkter, men det klarar inte att bedriva en alkoholpolitik som löser problematiken. Här behövs klarsynta tag, anpassade till de nya attityder som finns i samhället. Samt politiskt mod.

Attitydförskjutningen

”Moralismen måste backa inför välunderbyggda fakta. Vilket som bekant kräver en viss mognad i den politiska processen.”

PC Jersild

På 1980-talet ansåg två av tre väljare att alkoholen utgjorde ett "mycket allvarligt samhällsproblem". Nu är det bara en av sex (Zetterberg 1999). Alkoholskadorna av den 30 procentiga ökningen av alkoholintaget sedan mitten av 90-talet är betydande. Den årliga dödligheten har ökat från ungefär 6000 till 7500 personer och statens kostnader har ökat från 110 miljarder 1998 till mer än 160 miljarder (Johnson 2003). Inte heller har dödligheten i sjukdomar som sammanhänger med alkoholmissbruk minskat, men attityderna har blivit avspända.

Alkoholism ses alltmer som ett medicinskt än som ett socialt problem. Alkoholbruk betraktas hellre som en personlig fråga än som en samhällsfråga. Här finns en klar skillnad i attityd mellan befolkningen och myndigheter, och sådana attitydskillnader leder ofta till både legitimitets- och konsekvensproblem för beslut, och att myndigheter upplever att de måste ändra allmänhetens åsikter så att de blir "korrekta".

Förvirring har uppstått i detta nya attitydklimat. Priserna på svartsprit är ungefär desamma som för taxfree sprit. Svartspriten, de fattigas och de alkoholberoendes tröst, jagas av myndigheterna. Taxfree-alkohol kallades däremot av statsministern "ett trevligt inslag i resandet". Förvirringen är inte enbart negativ. Låsningar försvinner, och i dess spår ökar de politiska möjligheterna att ändra alkoholpolitiken.

Under den första hälften av 1900-talet blev de som hade alkoholproblem identifierade och registrerade av kontrollstyrelser. Staten tog på sig uppgiften att se till att man inte drack mer än den månatliga ranson staten fastställt. Industrins

produktivitet blev storartad under denna tid på grund av ny teknik och ny organisation, men man skall inte underskatta att en av anledningarna också var därför att personalen blev nyktrare. Spritransoneringen under Bratt-systemets dagar, 1913-1955, var en uppenbar social framgång, men dess inskränkning av den personlig frihet och de grunder på vilken den differentierade människors lämpliga alkoholkonsumtion kunde inte hålla med tiden. I flera årtionden efter motbokens avskaffande 1955 kunde alkoholpolitiken fortfarande ses som socialingenjörernas framgång. Medlen för den nya alkoholpolitiken blev höga alkoholskatter, monopol för Systembolaget och dess inte alltför många butiker, reklamförbud, samt restriktivitet med utskänkning och import.

World Health Organization satte 1980 som mål att minska alkoholskadorna genom att hålla nere den totala alkoholkonsumtionen i varje land. Det var precis vad den svenska alkoholpolitiken hade lyckats med. Vi fick Europas lägsta, och dessutom sjunkande, konsumtion per capita av alkohol.

Men nu går det dåligt för Sverige i alkoholfrågan. Den nedgång i den totala alkoholkonsumtionen som under 1990-talet kunde uppvisas i den officiella statistiken försvinner när man lägger till den alkohol som inte registrerats för beskattning i Sverige, det vill säga den alkohol som smugglas, hemtillverkas och privatimporteras. Trots den internationellt sett fortfarande låga konsumtionen går det inte att kalla Sverige för Europas "nyktraste land". Vi har en större andel av starksprit i vår alkoholkonsumtion än många andra EU-länder. Vi har vidare en koncentration av alkoholintaget till fredagar och lördagar. Sambandet är kusligt stort mellan berusningen på veckosluten och statistiken över misshandel och rattfylleriolyckor.

Sedan gammalt har länderna kring och ovanför polcirkeln haft en stor konsumtion av starksprit. Vad detta beror på har ingen lyckats helt säkerställa, men en tänkbar förklaring ligger i klimatets påverkan på kulturen. Vinodling och dylikt är ineffektivt för vår korta odlingssäsong. Det var antagligen bäst att göra alkohol på en andel av matskörden, som vete och/eller potatis. På så vis behövde man inte vika stora åkerarealer för speciella syften.

Våra attityder till sprit har även en politisk-historisk sida. Vår mer frikyrkligt radikala nykteriströrelse har, till skillnad från mer pragmatiskt sinnade nykterhetsrörelser i t ex Holland, agerat för totalförbud istället för mer skadereducerande åtgärder (Lenke 1991). Dessa intressen kunde lätt anamma totalkonsumtionsmodellen, då den syftande till en total minskning, och inte till exempelvis ändrade alkoholvänor oberoende av total konsumtion.

Alkoholreklamen

Riksdagen har antagit ett förslag från regeringen om en skärpning av lagen om alkoholreklam. Bakgrunden till lagförslaget är den ökade konsumtionen av alkohol i Sverige i dag, framförallt bland ungdomar (Prop. 2003/04:161).

Reklamförbudet är i linje med totalkonsumtionsmodellen, förbud mot annonser av Napoleon-cognac och Chivas Regal-whisky skall sätta stopp för att Sven och Svea Svensson super på Explorer, hembränt eller spanskt lådvin. Det blir ett lika stort slag i luften som det gamla förbudet, men dock ett teoretiskt välunderbyggt slag i luften.

Några grundläggande punkter i förslaget är att tidningsannonser måste innehålla tydligare varningstexter. Ej heller får annonsen uttrycka några känslor som på något sätt förhållig alkoholkonsumtion. Även vad gäller TV kommer saker och ting att förändras. TV3 och Kanal 5 sänder inte från Sverige och berörs sålunda inte. Men TV4 drabbas så till vida att den lättölsreklam man sänt inte kommer att få visas på samma sätt. Orsaken är att det finns starköl av samma märke och att reklamen därmed kan uppfattas som reklam för den starkare varianten.

En ny övergripande tendens är att man föreslår att bedömningen av reklamen, oavsett om det handlar om tryckta media eller etermedia, ska se till helhetsintrycket. De senaste åren har man kunnat kritisera delar och varje "kampanjenhet" separat. Men i förslaget rekommenderas betydligt mer godtyckliga taktik: det är helheten som ska avgöra om det är en acceptabel annons eller inte. Denna övergripande roll får antas falla på alkoholinspektionen.

Svenska annonsörföreningen är naturligtvis starkt kritisk till förslaget som trädde i kraft redan den första januari 2005. Man hävdar på föreningen att det handlar om godtycklig särbehandling av olika produkter inom samma kategori.

Det är även värt att påpeka att alkoholreklamens effekt på alkoholkonsumtionen inte är speciellt väl underbyggd, liksom reklamförbuds effektivitet. Som mycket annan reklam är förmodligen alkoholreklamens effektivitet överdriven. Detsamma gäller även mycket motreklam (Agostinelli & Grube 2002).

Alkoholkonsumtion är en betydligt mer komplex fråga än lagstiftaren verkar tro. Att den huvudsakligen skulle kunna styras genom reklambudskap kan ifrågasättas. Det förefaller som de kulturella normerna i omgivningen är betydligt effektivare i att påverka den positivt och negativt; reklamen verkar på sin höjd som ett uttryck för dessa normer. Men reklam är å andra sidan lättare att reglera.

Tidigare erfarenheter med tobaksreklam visar att det går att göra reklam för en vara som inte visas genom att använda likalydande varumärken för t.ex. skor och jeans. Marknadsförare är flexibla och kreativa, och kommer naturligtvis att anpassa sig till nya regler. Konsumenter är inte heller speciellt lättstyrda och förstår förmodligen utmärkt även dolda reklamsignaler. Om inte alkoholbruk får visas positivt i reklam kan det visas på andra sätt. Istället för att göra reklam för en viss produkt kan en orelaterad livsstil skildras positivt, och denna livsstil sedan kopplas indirekt till produkten genom t.ex. produktens formgivning eller egenskaper. Kopplingarna kan göras hur komplexa och subtila som helst utan att nämvärt försvaga reklameffekten: mycket av den mest framgångsrika reklamen är baserad på att betraktaren måste ägna tankearbete åt den snarare än direkt förståelse. Motdraget blir förstås att försöka reglera även livsstilsskildringar, men detta kan lätt gå överstyr. Går det att förhindra reklam för Torgny Lindgrens roman *Brännvinsfursten* för dess snappsförhållande innehåll? Hälsokostbranschen har länge tagit sig runt förbudet mot att hävda olika örtmedicinens medicinska effekter genom att istället sälja braskande böcker som förkunnar dem sida vid sida med medicinen. Boken är ju skyddad av yttrandefriheten, men reklamen har länge haft ett lägre tryckfrihetsskydd i svensk rätt på grund av sin "kommersiella" natur (MD 2005:11).

Vad gäller reklamförbudet ligger problemet i folks flexibilitet, reklamares flexibilitet och kulturens flexibilitet – medan lagarna som förbjuder är inflexibla.

Alkoholkulturen idag och imorgon

Bland flertalet kulturella faktorer dominerar två stycken. Den *första* gäller gränser; sedan Sverige och framför allt "svensk kultur" blivit alltmer diffusa blir de kulturchauvinistiska utslagen av idén om ett rusmedelfritt samhälle mer uppenbara. Ett exempel är Qat (*Catha edulis*), en växt vars löv inducerar mild eufori och upprymdhet när de tuggas. Qattuggning är ett vanligt bruk hos människor i området kring Afrikas horn. Med globaliseringen och inflyttningen av människor från regionen har det nått Europa. I Storbritannien är bruket tillåtet men det är förbjudet i Sverige, vilket har lett till att många uppmärksammade gripanden av vanliga familjefäder som sedan dömts som vilka narkotikabrottslingar som helst. En

sådan brist på förståelse för kulturskillnader från myndigheternas sida skapar förstås integrationsproblem.

I avhandlingen *Droger och disciplin* (1990) visar Mats Hilde hur avgörande en gemensam föreställning kring moral- en sorts homogen idé om "normalitet"- varit för den svenska politiken. Grupper har alltid svetsats samman genom att peka ut "avvikare" och definierat sig själva indirekt genom att beskriva sin sociala motpol. Att den svenska rusmedelspolitiken har en sådan funktion, menar Hilde, är uppenbart.

Den *andra* faktorn gäller fakta. Med gränsernas upplösning inser allt fler att frustrationen över de väldiga sociala problem rusmedel kan skapa inte bara är ett fenomen som uppmärksammats i Sverige. Andra länder bryr sig och om sina medborgare, samt vill rädda liv och minska skadorna från rusmedel; men de gör det på andra sätt än oss. Om vi jämför med narkotikapolitiken så saknas det bevis för att cannabis leder vidare till heroin men det finns det fler bevis för ett tydligt samband mellan social utslagning och missbruk. Narkotikapolitik spelar, menar rapporten *Narkotikamissbruk och marginalisering* (CAN 2002), en begränsad roll för missbruksutvecklingen i ett samhälle medan arbetslöshet och sociala klyftor är helt avgörande. Däremot spelar ett lands rusmedelspolitik en mycket konkret roll för de faktiska missbrukarnas situation i form av dödlighet, sjukdomar, kriminalitet och hemlöshet. Det öppnar för tankar att åtgärderna kan behöva bli mer komplexa och problemen inte så lättdefinierade.

Samhället blir alltså allt mindre homogent, och med det även sätten att berusa sig. Den nya danskulturen kan, för att hämta exempel från annan miljö, inte elimineras bara för att den inte som allt annat är strukturerad kring fylla. En politik som särbehandlar alkoholen var kanske möjlig för 10-20 år sedan, men knappast idag.

Men varför finns inte en bredare debatt om alkohol? Varför kretsar all svensk debatt om hur vi räddar dagens system? Varför problematiseras aldrig alkoholpolitikens ingrepp i befolkningsmajoritetens frihet? Det kan vara lämpligt att titta närmare på begreppet sakrala värden, och den forskning som gjorts kring det.

Philip E Tetlock, professor i psykologi vid Ohio State University, kallar ett sakralt värde något som står utanför de vanliga sekulära värdena och är så laddat att det aldrig någonsin får vägas mot de sekulära värdena eller behandlas som om det vore en samhällsfråga bland andra (Fiske & Tetlock 1997). Ett sakralt värde är inte bara en helig ko utan representerar något som anses så viktigt att det måste höjas över vardagen. Varje kultur har sina egna sakrala och sekulära värden, och även om de

varierar så är det alltid tabu att väga ett sakralt värde och ett sekulärt värde mot varandra. På samma sätt som vi automatiskt fördömer den som ens tänker på att sätta ett pris på människoliv så får exempelvis en amerikansk politiker inte hantera terrorism som om det vore en vanlig fråga eller föremål för handel och alternativa lösningar.

I Sverige har alkoholen länge omgetts av sakrala värden, åtminstone i den officiella debatten. Den politiker som argumenterar för att en omsvängning av alkoholpolitiken t.ex. kunde ge fler jobb eller rädda liv skulle snabbt hamna i sitt partis utbytarbås. Att erkänna att alkoholpolitiken inte fungerar har nyligen sekulariserats, men mest inom den politiska oppositionen, knappast inom de organ som formulerar politiken eller genomför den.

Samtidigt har vi den övergripande attitydförändring som omtalades i föregående stycke. Politiken ligger här ur fas med folkliga föreställningar. En fråga som måste få sin lösning är hur alkoholens skador kan minimeras, trots ökande konsumtion. Annars väntar en social katastrof av oanade proportioner.

Den genetiska motboken

Det kanske är skadereduktion som är den framkomliga vägen, och då söker sig tankarna tillbaka till motboken.

Om den minoritet för omåttlighet benägna personer helt hålls borta från alkoholen kan majoriteten få tillgång till relativt mer och billigare sprit än idag (då även de "skötsamma" går in på att dricka hembränt). De i dag existerande metoderna kan dessutom kompletteras med genteknikens och neurovetenskapens framsteg. Med billiga och enkla gentester kan anlag för alkoholism upptäckas och därmed alkoholinköpen stoppas. De alkoholpolitiska åtgärder man vill ha i samhället kan riktas mot rätt grupp människor, istället för hela befolkningen. Detta med en säkerhet som tidigare saknades. En modern, proaktiv och individualiserad socialpolitik.

Alkoholism är från ett medicinskt perspektiv en komplex genetisk sjukdom. Den orsakas definitivt inte bara av det genetiska arvet, men att det finns en stark genetisk komponent är väldokumenterat. Tvillingstudier har visat att enäggstvillingar, vilka delar alla gener, har dubbelt så stor chans att reagera

likadant på alkoholism som tvååggstvillingar, vilka delar hälften av sina gener (Heath et al 1997). 50-60% av risken för alkoholism förefaller vara nedärvd, och det gäller framför allt den tidigt debuterande typ 2 alkoholismen. Det som ärvs är inte ett öde som alkoholist, utan en sårbarhet för att bli det i vissa miljöer, om man hamnar i vissa situationer eller på något annat sätt har otur. Ärftligheten är inte något enkelt styrt av enstaka gener utan en mosaik av faktorer: hur känslig man är för berusning, hur lugnande alkohol är, hur snabbt kroppen utvecklar tolerans, abstinenssymptom, personlighet, riskbenägenhet och hur lätt man tar skada.

Gener predisponerar inte bara till alkoholism utan kan också skydda: vissa varianter av leverenzymet alkoholdehydrogenas ökar mängden av giftig acetaldehyd i blodet vid alkoholförtäring. Detta leder till rodnad, illamående och hjärtklappning. Hos asiater, där dessa varianter av enzymet är vanliga, är både alkoholintaget och procentandelen alkoholister lägre. Även en enkel kemisk mekanism kan påverka ett komplext socialt beteende djupt (Li 2000).

Att identifiera vilka gener som är inblandade i alkoholproblem är svårt, men tekniken utvecklas snabbt. Åtskilliga gener har identifierats vars varianter förutsäger alkoholpreferenser, abstinensbesvär och alkoholkänslighet. Vad som sker idag är att allt fler gener kartläggs, och vi får medel att enkelt avläsa gen-kartor hos individer. Även om funktionen hos en viss gen eller genkombination inte är förstådd, kan den korreleras med missbruk.

Det är tveksamt om det någonsin kommer att gå att med ett piller bota alkoholism. Tillståndet är en form av felinlärning, där alkoholens lugnande, belönande och andra psykologiska effekter skapar en destruktiv vana. Förmodligen är alkoholism bara ett specialfall av beroendets neuropsykologi, vilket i sin tur är en följd av hur det mänskliga motivationssystemet fungerar. Men det är troligt att dagens terapi på sikt kan förbättras genom dessa neuropsykologiska insikter, t.ex. genom kombinerad medicinering och beteendeterapi. Men sådana insatser gagnar bara diagnostiserade alkoholister som dessutom vill få behandling. Kan dessa rön hjälpa samhällets alkoholkonsumenter i stort?

Om det är något alkoholgenetiken visar så är det de stora individuella variationerna. Det är välkänt att vissa människor inte verkar bli beroende av alkohol trots ett stort intag, medan andra är märkbart känsliga för även ett måttligt bruk. Om denna känslighet kunde diagnostiseras på ett tidigt stadium vore mycket vunnet.

En genetisk motbok skulle fungera så att envar som vid mogen ålder (säg 18 år) önskar köpa alkohol måste genomgå ett genetiskt test för att bedömma risken för alkoholism. De som inte har några anlag för det får en full ranson, de som har ökad risk får mindre och de som har tillräckligt hotfull genkarta bör inte få köpa något alls. Systembolaget avvecklas till förmån för licensierade butiker och prisinstrumentet slopas. Principen skulle kunna vara att en licenstagare måste vara ensam ägare och själv driva sin butik. Målet med detta arrangemang skulle vara att skapa finmaskighet och variation i distributionen och att avdramatisera alkoholförsäljningens inslag i stadsbilden, både som symbol och aktivitet. Ett annat mål skulle vara att stärka lokalt företagande. Ägare som själva driver sina butiker tar ett större ansvar för den omgivande miljön än större aktörer. De tar också del i det lokala samhällslivet mer än andra, och kan därmed lära känna sina kunder på ett annat sätt än vad som är möjligt i de rationellt utformade systembolagsbutikerna.

Skulle detta verkligen hindra potentiella alkoholister från att skaffa sig sprit? Bara till en viss del, det är alltid möjligt att låta andra köpa ut eller att välja svartspriten. Men det är viktigt att betänka att de som diagnosticeras som sårbara för alkoholism inte startar som alkoholister. En tidig riskbedömning kan hjälpa dem att undvika riskerna. De resurser som idag sprids ut jämnt på att avråda alla från att dricka för mycket kan fokuseras på dem som verkligen löper risk att bli beroende och se till att de lär sig hantera alkoholen.

Det största hotet mot en genetisk motbok är tendensen att tro att generna är ens öde. Om motboken signalerar till en person (eller personens omgivning) att han är dömd till alkoholism är det troligt att han lätt faller in i det föreskrivna ödet. Detta trots att vetenskapens bild av alkoholismen ändå är synnerligen individuell och viljestyrd: även den mest sårbare kan undgå hotet genom att skydda sig. En genetisk motbok skulle behöva omges med en rejäl informations- och kulturbyggarkampanj, men det gäller vilken alkoholpolitisk åtgärd som helst. Om åtgärden dessutom hjälpte till att underminera den naiva biologismen skulle det vara en bonus.

När man säger motbok, så rörs det upp känslor. Dess vänner brukar normalt, genom totalkonsumtionsteorin, hoppas att man kan skapa ett motsvarande system som på ytan är frihetligare än det avskaffade, men egentligen till sin funktion är än mer repressivt. Dess fiender ser bara ett nytt klassamhälle. När man dessutom lägger in tanken på att biologin och den nya tekniken kan vara en faktor att betänka i denna fråga, då har man skapat en konflikt. Men en nog så välbehövlig sådan.

Den genetiska motboken frångår Bratt-systemets konservativa tankar om vad som är "redlighet" (mindre till "löskefolket", mer till "fint folk") för att istället föra in faktorer som är mer avgörande: vandel och gener. Detta anpassar politiken till individen, istället för att behandla alla som ett enda kollektiv.

Motboken avskaffades just med hänvisningar till totalkonsumtionsteorin. Många var överrens om att motboken visserligen hållit missbruket och alkoholskadorna nere, men inte kunnat dämpa totalkonsumtionen. Var det då inte just detta som var poängen med motboken? Det kan misstänkas att ett syfte till detta argument hos vissa var nollvisionen: att torrlägga de skötsamma. De som hade alkoholproblem fick ha alkoholproblem, men övriga skulle inte dricka alls.

Totalkonsumtionsteorins fall, genom dess misslyckande att styra om alkoholkonsumtionen från starksprit till vin (det blev båda två istället) och de reella skadeverkningar vi ser idag av detta, medför risken för en återgång till paternalism och förbud. Då skulle t.o.m. krav på totalförbud inte vara omöjliga. Det är inte alkoholen det är fel på, det är dess skador. Det är skadorna vi vill ha bort, alkoholens goda funktioner skulle nog de flesta vilja ha kvar. Nollkonsumtion kommer inte att inträffa, då upprätthållandet av den blir för kostsam. Däremot är skadereduktion möjlig.

Civilsamhället och alkoholen

Det är i den lilla världen, i det civila samhället, som det främsta kunnande om alkoholen och de skador den kan medföra finns. I det civila samhället vet vi att måttliga alkoholintag förhöjer livskänslan för de flesta. För vissa stämmer inte detta, för att de inte har smak eller intresse för det, och deras nej respekteras. Vi vet att vissa avstår från alkohol för att de skall köra bil, är gravida, vet med sig att de inte klarar av alkoholen, eller tar mediciner som ger biverkningar i kombination med alkohol. I allmänhet respekteras deras nej också. I det civila samhället vet man också att för mycket alkohol har negativa effekter på omdömet, prestationerna, hälsan och sällskapslivet.

Det är just dessa lokala kunskaper i samhället som man måste ta tillvara på, för det är där som ett reellt alkoholansvar kan byggas. Men de har ersatts av en politik som överlåtit alkoholansvaret på monopol och skatter, vilka är rätt trubbiga instrument.

Genetikens och neurovetenskapens framsteg är redan här. De kommer att påverka hur vi lever. Teknikerna säger oss dock inget om hur de skall brukas; för att öka paternalismen i samhället, eller för att öka individens autonomi. Där skulle den genetiska motboken öka individens autonomi i jämförelse med dagens alkoholpolitik. Detta för att ge större frihet åt flertalet och bättre hjälp åt de som behöver den.

Det innebär en väg framåt istället desperat försöka rädda kulisser av den gamla alkoholpolitiken, som exempelvis spritreklamförbudet, medan alkoholskadorna ökar.

Under en lång tid försökte man från myndigheternas sida få svenskarna att lägga om sin alkoholkonsumtion från starksprit till vin. Därför var man överlycklig på Systembolaget när man faktiskt lyckades att få vinkonsumtionen att gå om spritkonsumtionen 1971. Nu hade väl ändå spriten blivit passé? Nu skulle väl ändå svenskarnas dryckesvanor ändras till det bättre?

Så blev det inte. Svenskarna tog gärna till sig en kontinental vintradition av Systembolaget precis som man tagit till sig en kontinentäl öltradition av bryggerierna. Dock så behöll de även den inhemska starkspritstraditionen. Vin till maten, en gemytlig öl med vännerna, men fortfarande samma gamla brännvinsblecka till helgen.

Vad leder ovanstående till? Det är svårt att se att det skulle ha lett till en minskad alkoholkonsumtion, och återigen inte någon hjälp för de grupper som drabbas av alkoholens skador.

En av förhoppningarna som närdes var att om kunskap kring ölets och vinets traditioner spreds till de breda folklagen skulle alkoholvanorna förändras. Medierna fylldes av konnässörer som gav råd om fina viner. Det finns en positiv sida av det, de som har ett gott förhållande till alkoholen har blivit kunnigare, och får ut mer njutning av sin konsumtion, men den påverkade inte riskgrupperna.

Dessutom har konnässörerna inte mycket för sin strävan att göra sig populära hos totalkonsumtionsteoretiker och helnykterister. Vinkultur är ju bara okultur som IOGT:s Bengt Göransson sade en gång i tiden, så en dialog har inte varit möjlig. Talet om att vinkulturen skulle syfta till att minska totalkonsumtionen, inte öka den, ter sig inte trovärdigt.

Samhällsdebatten och slutsatserna

"Hans efterträdare bör bli en person som kan administrera en hygglig reträtt från monopol och höga priser. Reträtten blir inte utan tragedier."

Hans L. Zetterberg

Så har vi förstås monopolets vara eller inte vara. Sortimentet lämnar mycket i övrigt att önska, korruption har tystats för att skydda det. Samhällsansvar i retoriken och propagandan, medan snabbköpsliknande butiker byggs ut. Kvar blir välpolerade potemkinkulisser i storstadsbutikerna, där beslutsfattarna kan se hur helt och rent monopolet är.

Den tidigare nämnda sakraliseringen kom även att omfatta Systembolaget i sig. Detta förhindrade ett öppet samtal om dess nackdelar och vädring av eventuell korruption sågs som ett hot mot systemet i sig. Systembolaget har överlevt sin samhällsfunktion. Nya lösningar måste till.

Nya lösningar kommer inte bli populära bland beslutsfattarna, dels därför att de berövar den skattemaximerande staten en tydlig intäkt som alkoholskatten (alkoholskador är en otydlig, mycket utspridd kostnad) dels därför att de är ett uppbrott från de i dag dominerande teorierna om att samhället och miljön "skapar" alkoholism för att ta in också tankar att det finns en genetisk grund för alkoholismen.

Men dagens hopplösa politik, där man håller kvar vid det gamla, även om man känner till dess verkningslöshet är ingen lösning. Om dagens politik vidhålls, ser framtiden inte alls ljus ut för många människor, utan alkoholskadorna kommer att fortsätta att springa i höjden. Det borde vara åt dessa människor som man ägnar sin omsorg, inte statistiken.

Men den enda "motlösning" som ses i debatten - att släppa spriten fri i morgon - fungerar inte. Det måste gå stegvis. Behåll till en början ett Systembolag, eller ännu hellre avskaffa det och genomför en *ordentligt* strikt licensiering av livsmedelsbutiker för den nya genetiska motboken. Sedan, vid nya tekniska framsteg och utvärdering kan man förhoppningsvis ta nya steg i processen. Den genetiska motboken kan då bli ett första steg i en process som minimerar alkoholskadorna, medan den ger billigare och säkrare alkohol för det stora flertalet.

Ett mycket viktigt antagande verkar underbygga resonemanget hos de som håller fast vid total konsumtionsmodellen: individen är starkt länkad till sin politiska hembygd, människor måste dela sina jämlikars öden. Den moraliska grunden för ett samhälle, är en brett omfattad förståelse av politiska förpliktelser, av rättigheter och skyldigheter. Sålunda kan, och bör, politiska institutioner uttrycka värden bortom att bara låta människor leva i fred och samarbeta endast när detta motiveras av deras egenintresse.

Men de flesta människor befinner sig i dag i politiska samfälligheter med människor de inte känner, inte kan identifiera sig med, och de upplever sig inte ha fler skyldigheter mot dem än rent anständigt beteende. Detta är en utveckling som har accelererat i Sverige de senaste åren. Det Sverige som bar upp det så kallade gemensamma ansvaret för en restriktiv alkoholpolitik finns inte längre.

Efter generationer av statligt förmynderi är nykterhetsrörelsen mycket starkt reducerad i inflytande bland de bredare folklagren, och egenansvaret för alkoholkonsumtionen är på många håll sorgligt utvecklat. Nykterhetsrörelsen nådde sin topp medlemsmässigt 1910, men antalet organiserade nykterister i riksdagen fortsatte att stiga långt efter att rörelsen som folkrörelse räknat blivit marginell. Den gick från att vara en lokal närvaro som påverkade individens liv till en politisk grupp med starkt inflytande över alkoholpolitiken, men lämnade samhällskontakten bakom sig.

Total konsumtionsmodellen sammanfaller med tanken att Sverige skulle vara en *Gemeinschaft* (gemenskap) snarare än ett *Gesellschaft* (samhälle) (Tönnies 1887). Den kopplar an till tanken om den maximalistiska välfärdsstaten och jämlikheten. Om inte alla kan klara spriten så måste allas konsumtion begränsas, och det verkade fungera i ett så homogent samhälle som Sverige. Mot denna bakgrund blir det förståeligt att man frångick Bratt-systemets motbok till förmån för total konsumtionsmodellen.

Vi värderar våra samhällen, våra statsbildningar, våra gemenskaper och relationer till andra människor mer om vi får möjligheten att välja att tillhöra dem och identifiera oss med människorna i dem. Även om vi väljer att identifiera oss med människorna i en sådan gemenskap, är det fortfarande en öppen fråga vilken sorts ansvar vi har gentemot dem. Moralisk identifikation är inte nog för att kunna grundlägga de skyldigheter vi skulle kunna ha mot dem. Detta står i samklang med Philip Bobbitts tankar i *The Shield of Achilles* (2002) om att vi rör oss från en stat som förbättrar nationens gemensamma välfärd till en stat som maximerar medborgarens möjligheter.

Denna gemenskap *light* som samhället är på väg emot, där de flesta människor är främlingar för varandra, skapar allvarliga moraliska och praktiska problem för mycket av den samhällsorganisation som Sverige antog när landet präglades av en djup gemenskap. Tag som exempel just alkoholpolitiken. Kan det vara acceptabelt att inskränka vår frihet så mycket till - förhoppningsvis - förmån för människor som vi inte upplever minsta samhörighet med? Ett sådant förfarande skapar den typ av moraliskt missnöje som numera präglar många svenskars syn på den förda politiken.

Det är vanskligt att tro att det finns inneboende drivkrafter i tekniken och historien. Därför är det mer tillrådligt att se på det som en negativ determinism, vad blir *inte* möjligt om en viss teknik introduceras eller en viss samhällsutveckling kommer. Det är inte säkert att den genetiska motboken är ett bra eller ens tillrådligt alternativ, men det vi kan se är att totalkonsumtionsteorin, det så kallade gemensamma ansvaret för en restriktiv alkoholpolitik kommer att få det tuffare. Här finns möjligheter att den genetiska motboken passar bättre in med de förändringar som samhället genomgår.

Källor

Agostinelli, G. & Grube, J. W. *Alcohol Counter-Advertising and the Media: A Review of Recent Research*, Alcohol Research & Health, Vol. 26, No. 1, 2002 (Tillgänglig på: <http://www.niaaa.nih.gov/publications/arh26-1/15-21.pdf>)

Bobbitt, P. *The Shield of Achilles: War, Peace, and the Course of History*, Knopf, 2002

Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysnings rapportserie, Nr 65. Narkotikamissbruk och marginalisering. MAX-projektet 2002

Fiske, A. & Tetlock, P. E. (1997). *Taboo trade-offs: Reactions to transactions that transgress spheres of justice*. Political Psychology, 18, 255-297.

Heath, A.C.; Bucholz, K.K.; Madden, P.A.F.; et al. *Genetic and environmental contributions to alcohol dependence risk in a national twin sample: Consistency of findings in women and men*. Psychological Medicine 27:1381-1396, 1997.

Hilte, M. *Droger och disciplin. En fallstudie av narkomanvård i Malmö*. Lund: 1990 Arkiv.

Jersild PC. *Drogerna i framtiden*. Alkohol och Narkotika nummer 6, 2001

Johnson, A. *Alkoholen - Nästa ohälsobomb*. TCO:Värdeskapande tillväxt #8 2003

Ledermann S. *Alcool, alcoolisme, alcoolisation*. Bd. 1. Paris: Universitaires de France, 1956.

Lenke, L. *Ett alkoholfritt samhälle*. Sociologisk forskning #4, 1991

Li, T.K. *Pharmacogenetics of responses to alcohol and genes that influence alcohol drinking*. Journal of Studies on Alcohol 61:5-12, 2000.

Makimoto, K. *Drinking patterns and drinking problems among Asian-Americans and Pacific Islanders*. Alcohol Health & Research World 22(4):270-275, 1998.

Marknadsdomstolens avgörande 2005:11 mellan Sveriges Spannmålsodlare (SpmO) och Kooperativa förbundet (KF)

National Institute on Alcohol Abuse and Alcoholism, *The Genetics of Alcoholism*, Alcohol Alert, no. 60 July 2003. Tillgänglig på <http://www.niaaa.nih.gov/publications/aa60.htm>

Ogbourne, A. C., & Smart, R. G. *Will restrictions on alcohol advertising reduce alcohol consumption?* The British Journal of Addiction, 1980, 75, 296-298;

Olsson, P. *Resursbrist inte enda problemet*. Initierat nummer 3, 2003. Tillgänglig på <http://www.initierat.com/download/nr3initierat.pdf>

Proposition till riksdagen 2003/04:161 Alkoholpolitiska frågor

Saffer, H. *Alcohol Advertising and Youth*, J. Stud. Alcohol, Supplement No. 14: 173-181, 2002

Sanders, J. *Alcohol Advertisements Do Not Encourage Alcohol Abuse Among Teens*. Återfinns i Wekesser, C. (ed.) *Alcoholism*. San Diego, CA: Greenhaven Press, 1994. Pp. 132-135, p. 133.

Smart, R. G., and Cutler, R. E. *The alcohol advertising ban in British Columbia: Problems and effects on beverage consumption*. The British Journal of Addiction. 1976, 7, 13-21.

Sutherland, M. & Sylvester, A. K. *Advertising and the Mind of the Consumer*. Independent Publishers Group, 2000

Tönnies, F. *Grundbegriffe der reinen Soziologie*, 1887. Svensk genomgång i Asplund, J. *Essä om gemeinschaft och gesellschaft*, Korpen 1991.

Waterson, M. J. *Advertising and Alcohol Abuse*. Advertising Association, sidan 10.

Zetterberg, H. L. *Läge för ny alkoholpolitik*. Dagens Nyheter, 19 april 1999